

DÂNIŞMENDLİ YAĞIBASANOĞULLARI VE SELÇUKLU DEVLETİ SİYASETİNDEKİ ROLLERİ*

Ayşe Dudu KUŞÇU**

Özet

Türkiye Selçuklu Devleti'nde emirlerin saltanata müdahalesi, II. Süleyman-şah'ın Gürcistan seferine giderken ani ölümüyle başlar. Süleyman-şah'ın ölümünden sonra O'nun emirleri, çocuk yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan'ın tahta geçmesini sağlamışlardır. Bu durum Dânişmendli Yağibasanoğulları'nı harekete geçirmiş, onlar da İstanbul'da bulunan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez tahta geçmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Yağibasanoğulları'nın Selçuklu tahtına müdahale etme hevesi daha sonra da devam etmiştir. Nitekim onlardan biri olan Zahirreddin İlli, I. İzzeddin Keykâvus ile Alâeddin Keykubad arasında yaşanan taht kavgasında Alâeddin'in tarafını tutarak, İzzeddin Keykâvus'un taşkın öfkesine hedef olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Dânişmendliler, Yağibasan, Zahirreddin İlli, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Alâeddin Keykubâd, İzzeddin Keykâvus.

THE ROLE OF DANIŞMENDS YAĞIBASANOĞULLARI IN THE SELJUK STATE POLITICS

Abstract

The intervention of the emirs to the Sultanate in the Turkey Seljuk State begins with the sudden death of II. Süleyman-shah on his way to Georgia. After Süleyman-shah's death, his emirs have provided his son III. Kılıç Arslan's accession at a young age. This situation mobilized Dânişmends Yağibasanoğulları, and they played an important role in the I. Gıyaseddin Keyhüsrev's accession in Istanbul for the second time. The enthusiasm of Yağibasanoğulları to interfere with the Seljuk throne has continued later. In fact, one of them Zahirreddin İlli was the target of İzzeddin Keykâvus' extremely anger by supporting Alâeddin in the fight for the throne between I. İzzeddin Keykâvus and Alaeddin Keykubad.

Key Words: Seljuks, Danişmends, Yağibasan, Zahirreddin İlli, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Alâeddin Keykubâd, İzzeddin Keykâvus.

* Bu çalışma 19-21 Eylül 2018 tarihlerinde Malatya'da düzenlenen "Malatya'nın Fethi ve Dânişmendliler Sempozyumu"nda sunulan bildiri metninin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr. Konya Necmettin Erbakan Üniv., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Dânişmendliler'in siyasi anlamda tarih sahnesine çıkışları, Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Alp Arslan'ın Anadolu'yu fetih emrini vermesiyle başlar. Bu dönemde Alp Arslan'ın diğer emirleri gibi Dânişmendli ailesine mensup Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi de kendisine tevdi edilen bölgede fetihler yapmış ve sonrasında elde ettiği bölgede kendi siyasi hakimiyetini sağlamıştır. Türkiye Selçukluları tarihinin önemli kaynaklarından İbn Bibi, yazmış olduğu Selçuk-nâme'nin önsözünde; Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Rum ülkelerinin fethiyle görevlendirdiği Selçuklu beylerinin fetihlerini, Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın nasıl tahta oturduğunu, Emir Mengüçük, Emir Artuk ve Emir Dânişmend gibi büyük emirleri anlatmak istediğini, ancak onlar hakkında yeterli bilgileri bulamadığını belirtir.¹ İbn Bibi'nin yeterli bilgi olmadığından yakındığı bu açıklamasından biz, en azından Dânişmend Gazi'nin Anadolu'yu fetihle görevlendirilen büyük emirler arasında olduğunu anlamaktayız.

Dânişmend Gazi'nin Anadolu'daki gaza ve cihatlarını konu edinen, ancak destansı bir özelliğe sahip olan Dânişmend-nâme'de de, Dânişmend Gazi'nin faaliyet alanı ile beraberinde Kara Tekin, Cağa Bey gibi büyük emirler bulunduğu kayıtlıdır.² Dönemin bir diğer kaynağı Aksarayî'nin verdiği bilgiler ise, Zâhirüddin Nişâburi'nin Selçuk-nâme adlı eserindeki bilgiler ile aşağı yukarı örtüşmektedir.³ Aksarayî eserinde; "Alp Arslan, oğullarını Rum ülkesine göndererek kendisi geri döndü. O sırada Melik Dânişmend, Niksar, Tokat, Sivas, Elbistan ve havalisini ele geçirdi"⁴ bilgisine yer verir ki, bu bilgiyi Ahmed Nigidi de yineler.⁵ Bu bilgiden hem Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi'nin ve Ona tâbi Dânişmendli ailesinin Anadolu'ya ne zaman ve nasıl geldikleri hem de Anadolu'ya gelme emrini bizzat Alp Arslan'ın verdiği ortaya çıkar.

Bahsi geçen kaynaklardan yola çıktığımızda Dânişmendliler'in Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen, Kutalmışoğulları ile hemen hemen aynı dönemlerde fetihlerde buldukları ve faaliyet alanı olarak Kızıl-ırmak ve Yeşil-ırmak bölgelerinde yani Orta Anadolu'da etkili oldukları anlaşılır.

Bu ilk fetihler sırasında Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın ve Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi'nin fetih bölgeleri, Alp Arslan'ın diğer emirlerine nazaran, yakın olmasına rağmen bu ikisinin temas edip etmediği konusunda elimizde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak şunu belirtmemiz gerekir ki, Kutalmışoğulları ve Dânişmendliler arasındaki akrabalık bağları, fetihlerin önceden hazırlanmış bir plan dahilinde bölge bölge taksim edilip bu çerçevede gerçekleşmesi gibi sebepler

¹ İbn Bibi, el-Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l-Umuri'l- Alâ'iyye, (Selçuk-nâme), (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, c. I, s. 7.

² Bkz. Anonim, Dânişmend Gâzi Destânı, (haz Mehmet Sert-Bekir Biçer) Ankara,2007;

Anonim, Dânişmend-nâme, Tıpkıbasım, Atatürk Kitaplığı M. Cevdet K.441, (haz. N. Demir), Harvard 2002.

³ Zâhirüddin Nişâburi, Selçuk-nâme, (Nşr. İrec Afşar), Tahran 1332, s.25.

⁴ Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000, s.13.

⁵ Ahmed Nigidi el-Veledü'ş-Şefik, Fatih (Süleymaniye) Ktp., nr. 4518, vr.142b-43a. Ayrıca bkz. 143b, 146a ; Ali Ertuğrul, Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü'ş-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'i, (Yayınlanmış Doktora Tezi PDF'si), s15.

Süleyman-şah'ı ve Gümüştekin'i hiçbir şekilde karşı karşıya getirmemiştir.⁶ Dolayısıyla bu dönemde her iki tarafın birbirlerinin fetih bölgelerine müteceviz hareketlerde bulunmaları söz konusu değildir.

Kutalmışoğlu Süleyman-şah'ın Anadolu'da ilk siyasî teşekkül olan Selçuklu Devleti'ni kurmasıyla birlikte, diğer beyler de birer birer teşkilatlanmaya başlamışlar ve bu çerçevede Alp Arslan'ın emirlerinden Saltuk Bey, Erzurum ve civarında, Mengüçük Bey, Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'da, Artuk Bey, Mardin ve Harput taraflarında, Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi ise, Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri ve Çorum gibi şehir ve civarlarında hakimiyetlerini sağlamışlardır.

Her iki tarafında devletleşme sürecine geçişi ya da ikinci aşama diyebileceğimiz bu dönemin başlangıcında da Dânişmendliler ve Selçuklular arasında herhangi bir problem söz konusu olmamıştır. Tam aksine iki aile arasında sıcak ve dostane ilişkiler görülür. Süleyman-şah'ın, 1085 yılında Ermeni asıllı Philaretos'un elinde bulunan Antakya üzerine yürüdüğü sırada, Dânişmend Gazi de belki de yeğeni Süleyman-şah ile irtibatlı olarak Philaretos'a tâbi ve O'nun gibi Rumlaşmış bir Ermeni olan Gabriel üzerine yürüyerek Malatya'yı almak için harekete geçmiştir.⁷

Selçuklular ve Dânişmendliler arasındaki iyi ilişkiler, Süleyman-şah'ın ölümünden sonra da bir süre daha devam etti. 1093 yılında Selçuklu tahtına geçen Süleyman-şah'ın oğlu I. Kılıç Arslan (1093-1107) zamanında gelişen ilk Haçlı Seferi'ne karşı Dânişmendliler ve Selçuklular birlikte mücadele verdiler. Bu mücadele sırasında Gümüştekin Ahmet Dânişmend Gazi büyük bir şöhrete ulaşmıştı. O, bir yandan Haçlılar ile mücadele ederken diğer yandan da sahip olduğu mülkünü genişletmek, ekonomik açıdan önem arz eden şehirleri ele geçirmek istiyordu.

Bu dönemde Malatya, ticaret yolu üzerinde bulunmasından dolayı hem ekonomik, hem de kültürel bakımdan oldukça ileri bir seviyede idi. Hattâ şehrin bu özelliği I. Kılıç Arslan'ı da cezbe etmiş ve 1095 yılında şehri kuşatmıştı. Haçlılar Anadolu'ya geldiği sırada Kılıç Arslan, Malatya kuşatmasında idi. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı alamadan dönmesi, şehrin üstün özellikleri, Gümüştekin'in daha önce Süleyman-şah döneminde şehre yürüyüp alamayı ve şartların elvermesi, Malatya'yı ele geçirme konusunda Gümüştekin'de âdeta bir tutku halinin belirmesine sebep oldu. geldi. Nitekim O, 18 Eylül 1102 tarihinde⁸ Malatya'yı ele geçirdi.⁹ Böylece Malatya bu

⁶ Selçuklular ve dânişmendliler arasındaki akrabalık bağları konusunda geniş bilgi için bkz. Sefer Solmaz, "Dânişmendli Ailesi İle Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Tebliğleri, (Konya, 11-13 Ekim 2000) II, Konya 2001, s. 271-282.

⁷ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, Boğaziçi Yay., III.Baskı, s.113.

⁸ Bazı kaynaklar ve araştırmalar bu tarihi 18 Eylül 1101 olarak verirlerse de, sözü edilen yılda Ara Haçlı Seferi gerçekleştiğinden bunun pek imkan dahilinde olmadığı anlaşılır. Zira yeni bir Haçlı grubunun gelmesiyle birlikte Dânişmendliler onlara karşı oldukça etkili bir mücadeleye girişmişlerdir. Dolayısıyla 1101 yılında Malatya'nın fethi için gereken vakit bulunamamıştır. Dânişmendliler'in 1102 yılında Haçlılar'a ağır darbeler vurduktan sonra Malatya önlerine kadar gitmesi daha makul görünür.

⁹ Gregory Abû'l- Farac, Abû'l-Farac Tarihi, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge, İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, TTK Yay., II. Baskı, c.II, s. 342; O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 142.

fetihle birlikte bir Türk beldesi haline geldi. Bundan sonraki dönemde Selçuklular'ın ve Dânişmendliler'in hakimiyetinde kaldı. Aynı zamanda bu iki Türk Devleti arasında bir rekabetin başlamasına da temel sebep teşkil etti.

I. Kılıç Arslan Döneminde Selçuklu- Dânişmendli Münâsebetleri

Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi'nin Malatya'yı fethi, Selçuklu hanedan soyundan gelen ve kendisini Anadolu sultanı olarak kabul eden Kılıç Arslan'ı oldukça müteessir etmişti. Üstelik bu sırada 1101 yılı baharında gerçekleşen Ara Haçlı Seferi sırasında Anadolu'ya gelen kont, dük ve sair asilzadelerin Gümüştekin tarafından büyük bir mukavemetle karşılaşmış pek çoğunun esir edilmesi ve serbest bırakılmaları karşılığında Dânişmendliler'e ödenen yüksek meblağlardaki fidyeler, Kılıç Arslan'ın Dânişmendliler'e karşı olan tutumunun giderek daha da sertleşmesine ve hasmâne bir şekilde değişmesine sebep olmuştu. Özellikle Haçlı Kontlarından Bohemond'un kurtarılması için Dânişmendliler'e ödenecek olan 260.000 altın fidyenin yarısının Anadolu sultanı ve Dânişmendliler'in müttefiki sıfatıyla kendisine verilmesini isteyen I. Kılıç Arslan, talebine karşılık bulamayınca ipler daha da gerildi ve iki Türk hükümdarı arasındaki birlik bozuldu. Bundan sonrasında I. Kılıç Arslan Bizanslılarla, Gümüştekin Ahmed Dânişmend Gazi ise, Haçlılar ile anlaşarak yeni cephele kurdular.¹⁰ Türk hükümdarlarının birliğinin bozulması tarihin her döneminde olduğu gibi dış düşmanların işine yaradı. Süleyman-şah zamanında Anadolu'nun güneyinde fethedilen bazı yerler tekrar Bizans'ın eline geçti.

I. Kılıç Arslan, bu gelişmelerden sonra 1103 yılı Ağustos'unda harekete geçerek Dânişmend Gazi'yi Maraş civarında ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgiden sonra büyük bir itibar kaybı yaşayan Dânişmend Gazi, 1105 yılında öldü. O'nun ölümüyle birlikte Malatya, Selçuklular'ın eline geçmiştir. Urfalı Mateos, Dânişmend Gazi'nin on iki oğlu olduğunu ve ölümünden sonra yerine oğullarından Emir Gazi'nin geçip, rakip gördüğü diğer kardeşlerini öldürdüğünü belirtir.¹¹

I. Kılıç Arslan ise, babası Süleyman-şah ile aynı politikayı takip ederek Büyük Selçuklu Devleti tahtını elde etmek üzere Doğu'ya yöneldi. Fakat O'nun akıbeti de babası gibi oldu ve 1107 yılında Büyük Selçuklu emirlerinden Çavlı ile giriştiği mücadeleyi kaybedip dönerken Habur Nehri'nde boğularak hayatını kaybetti. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtı bir süre boş kaldı, bu durumdan faydalanan Dânişmendliler güçlenmeye başladılar.

Sultan Mesud Dönemi

1110 yılında üçüncü Selçuklu sultanı olarak tahta geçen Şahinşah döneminde Selçuklular, ne Bizans ve Haçlılar ne de Dânişmendliler karşısında çok güçlü durumda değillerdi. Bir başka ifadeyle bu dönemde Selçuklular Anadolu'daki siyasi üstünlüğü Dânişmendliler'e kaptırmış

¹⁰ O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 144.

¹¹ Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),(Çev. Hrant D. Anderasyan), Ankara 1987, TTK , Yay., II.Baskı, s.225.

gözüküyorlardı. Nitekim Dânişmendli Emir Gazi, 1116 yılında damadı ve aynı zamanda I. Kılıç Arslan'ın beş oğlundan biri olan Mesud'un Selçuklu tahtına geçmesinde birinci derecede rol oynamıştı. Böylece Selçukluları kendi nüfuzu altına alıp siyaseten yönlendirmeyi başardı. Emir Gazi, 1124 yılında yanında sultan Mesud olduğu halde Doğu Seferine çıktı. Amacı bir yandan Kılıç Arslan'ın oğullarından biri olan Tuğrul-Arslan'ın kardeşi Mesud tarafından bertaraf edilerek Selçuklu tahtından uzak tutulması, diğer yandan da Tuğrul Arslan'ın elinde bulunan Malatya'yı almaktı.¹² Çünkü Malatya'da Tuğrul-Arslan'ı himâye eden Belek 1124 yılında ölmüştü. Üstelik Dânişmendliler için Malatya'yı ele geçirme konusu, her şey bir kenara, kendileriyle Selçuklular arasında bir güç ve iktidar mücadelesi olarak görülüyordu.

Emir Gazi, Sultan Mesud ile birlikte gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda amacına ulaşmış, Mesud'un, kardeşi Tuğrul Arslan'ın elinden aldığı Malatya'nın kendisine verilmesini sağlamıştı.¹³ Bundan sonraki dönemde Emir Gazi ve Mesud ortak siyaset gütmeye devam ettiler. İki devlet arasındaki bu ilişkide Dânişmendliler metbû taraf olarak belirleyici durumdaydı. Hattâ bütün Anadolu'da en yüksek siyasi gücü Emir Gazi temsil ediyordu. 1134 yılında O'nun ölümüyle birlikte oğullarından Melik Muhammed Dânişmendli tahtına geçti. Bu dönemde Sultan Mesud, kayınpederine olan vefa borcundan kurtulmuş, üzerinden ağır bir yük kalkmıştı. Kayınbiraderi Melik Muhammed ile olan ilişkileri tâbi-metbû ilişkisinden ziyade eşitlik ve müttefiklik esasına dayanıyordu. 1143 yılında Melik Muhammed'in ölümüyle Dânişmendli Devleti'nde taht kavgaları başladı. Bu durum Selçuklu Devleti'nin lehine gelişmelere yol açtı. Artık Dânişmendli Devleti Selçuklular karşısında önemini yitiriyor ve Anadolu'da siyasi üstünlük tekrar Selçuklular'a geçiyordu.

Dânişmendliler Devleti içinde gelişen bu taht kavgaları, devletin üçe ayrılmasına sebep olmuştu. Melik Muhammed döneminde devletin merkezi durumunda olan Kayseri'de Melik Muhammed'in oğlu ve veliahdı Zünnun, Sivas'ta Melik Muhammed'in kardeşi Yağbasan ve Malatya'da ise, yine bu aileden Aynü'd-Devle bulunuyordu.

1155 yılında Selçuklu sultanı Mesud'un ölümüyle Selçuklu-Dânişmendli ilişkileri yeni bir boyut kazandı. Aksaray, Kılıç Arslan'ın Aksaray şehrini askeri bir üss haline getirmesindeki en önemli sebebinin Dânişmenli mülküne yakın olup, buradan daha rahat mücadele edebileceği ile alâkalandırır.¹⁴

¹² I. Kılıç Arslan'ın 1007 yılında ölümünden sonra dul kalan eşi, oğlu Tuğrul Arslan ile beraber Malatya'ya gitmişti. Tuğrul Arslan'ın küçük yaşta olması sebebiyle Artuklu ailesinden Belek kendisine atabey olmuş ve annesi ile de evlenerek Tuğrul Arslan'ı himayesi altına almıştı. İl-gazi'nin yeğeni olan Belek, bölgede oldukça güçlenmiş, Haçlılarla da önemli mücadeleler vermişti. Buna rağmen Malatya'nın idaresini üvey oğlu Tuğrul-Arslan'a bırakmıştı. O.Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, III. Baskı, s. 153; O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 168.

¹³ Suryani Mihael, Suryani Mihail Vekainamesi, (Ter. Hrant D. Andreasyan), 1944, s.82.

¹⁴ Aksarayî, a.g.e., s.23.

Selçuklular'ın Politika Dehası II. Kılıç Arslan ve Anadolu'da Türk Birliğini Sağlama Politikası Çerçevesinde Dânişmendliler'e Son Vermesi

Dânişmendliler ile olan ilişkilerini tâbiyet, eşitlik ve üstünlük şeklinde üç farklı evrede incelediğimiz sultan Mesud, ölmeden önce kızlarından ikisini Dânişmendliler'den Zünnun ve Yağıbasan ile evlendirmişti. Onun ölümünden sonra Selçuklu tahtına geçen oğlu II. Kılıç Arslan'ın saltanatının ilk yılları Türk hakimiyet anlayışı gereği baş gösteren taht kavgaları ile geçti bu süre içerisinde Sivas'ta bulunan Yağıbasan sürekli olarak II. Kılıç Arslan aleyhinde faaliyette bulunuyordu. II. Kılıç Arslan, Yağıbasan meselesini halletmek üzere iki defa üzerine yürüdüysen de devrin alimleri ve din adamları araya girerek Müslüman kanı dökülmesine engel olmuşlardı. Ancak Yağıbasan'ın II. Kılıç Arslan'a olan düşmanlığı bitmek bilmiyordu. O bir taraftan Anadolu içinde II. Kılıç Arslan'a rakip ve düşman olanların başında yer alırken diğer yandan Zengiler, Bizans gibi II. Kılıç Arslan'ın dışarıdaki düşmanları ile işbirliği yapmaktan çekinmiyordu.

II. Kılıç Arslan ve Yağıbasan arasındaki düşmanlık ve rekabet akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. Bu rekabette tahrik eden taraf hep Yağıbasan oldu ki, bu konunun detayları başka bir çalışmaya konu olacak şekilde geniştir. Ancak şunu söylemek gerekir ki; II. Kılıç Arslan, Anadolu'da otoritesini sağlamlaştırıp rakiplerini tek tek ortadan kaldırmaya başlayınca Yağıbasan ve Dânişmendliler meselesini tekrar ele almış ve bu devleti ortadan kaldırmaya karar vermiştir. II. Kılıç Arslan'ın kendi döneminde ve babası Mesud döneminde iki devlet arasındaki ilişkiler, yaşananlar ve hattâ daha öncesinden soydaş iki devletin Malatya meselesi yüzünden kıyasıya bir rekabete girilmesi, Selçuklu devletinde büyük politikaların mimarı olan II.Kılıç Arslan'a yeni bir yol açmış ve "Anadolu'da Selçuklu hakimiyeti altında Türk Birliği'ni Sağlama" politikasının temellerini kurmasında başlıca etken olmuştur.

Anadolu'da Türk Birliği'ni sağlama fikri, milli birliğe giden yolda önemli bir adım olup, iç ve dış politikanın yeniden şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu fikir, Selçuklular'ın Anadolu'nun tek hakimi olarak güçlenip büyümesinde rol oynadığı gibi Selçuklular'dan sonra kurulan Osmanlı Devleti'nde de temel hedef olarak belirlenmiştir.

II. Kılıç Arslan, 1163 yılında önce Dânişmendli Yağıbasan üzerine yürüyüp Sivas'ı ele geçirmiştir. Bu sırada Yağıbasan, Kılıç Arslan'ın kardeşi olan damadı Şahinşah'ın yanına Çankırı'ya kaçmış, ancak 1164 yılında ölmüştür. Yağıbasan'ın ölümü, Kılıç Arslan'ın işlerini kolaylaştırmış ve bundan sonra kardeşi Şahinşah'ın üzerine gidip O'nu mağlup ederek Ankara ve Çankırı'yı ele geçirmiş, sonra da Dânişmendoğullarını takip ederek Elbistan havalisini, Tohma Çayı vadilerini, Darende ve Gedük bölgelerini 1165'de hakimiyetine almıştır.¹⁵ Dânişmendliler meselesini tamamen halletmeye kararlı olan Kılıç Arslan 1169'da Kayseri ve Zamantı'da hakim olan Zunnûn'un hakimiyetine son vermiştir. 1171 yılında Malatya üzerine yürüdüysen de karşısına Zengiler'den Nureddin Mahmud'un çıkması üzerine şehri kuşatmayı bırakarak geri çekilmiştir.

¹⁵ O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 203.

II. Kılıç Arslan'ın Anadolu'da Türk birliğini sağlama politikasını kendi siyasetine aykırı bulan ve onun güçlenmesini istemeyen Nureddin Mahmud, bu süreçte Dânişmendliler'den yana tavır takındıysa da 1174 yılında O'nun ölümü, Kılıç Arslan'a rahat bir nefes aldırıştır. 1174 yılında tekrar harekete geçen Kılıç Arslan, Sivas, Tokat, Niksar, Komana ve diğer Dânişmend illerini aldı. Dânişmendli Zunnûn ve kardeşi Şahinşah kaçarak Bizans'a sığınırken Yağbasanoğulları Kılıç Arslan'ın hizmetine girmeyi tercih ettiler. Kılıç Arslan ve halefleri onları Batı Uclarına yerleştirdi. Burada onlar uc beyi oldular.¹⁶

Kılıç Arslan 1175 Şubat'ında da Malatya'yı alarak Dânişmendliler'in Malatya koluna son verdi. Böylelikle Kılıç Arslan, uzun yıllar Selçuklular ile rekabet eden Dânişmendli hanedanına son vererek Anadolu'da Türk Birliği'ni Sağlama konusunda en önemli adımı atmış oldu.

Yağbasanoğulları

II. Kılıç Arslan'ın Batı uclarına gönderdiği Yağbasanoğulları, burada uc hayatının icaplarına göre varlıklarını sürdürdüler. II. Kılıç Arslan'ın 1192 yılında ölümünden sonra yerine küçük oğlu ve veliahdı I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196/1205-1211) geçmişti. Yağbasanoğulları Gıyâseddin'e de büyük bir sadakatle bağlı kaldılar.. 1196 yılında kardeşi Tokat Meliki II. Rükneddin Süleyman-şah tarafından tahttan indirilen I. Gıyâseddin Keyhüsrev, uzun ve çileli bir gurbet hayatının ardından oğullarıyla birlikte İstanbul'a gitmiş ve Bizans'a sığınmıştı. II. Süleyman-şah 1204 yılında ölünce yerine veliahd olarak bıraktığı oğlu III. Kılıç Arslan'ın küçük yaşta olması devlet yönetiminde zaafa sebebiyet veriyordu. Güneyde Ermeniler, Kuzeydoğu'da Gürcüler ve Batı'da Haçlı tehlikesi söz konusuydu. Bu sırada Bizans parçalanmış, biri İznik'te diğeri Trabzon'da olmak üzere iki devlet ortaya çıkmıştı.

Bu şartlar altında Selçuklu Devleti'ni güçlü tutacak en iyi yol, İstanbul'da bulunan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yeniden tahta geçmesini sağlamaktı. İbn Bibi'nin ifadesine göre, Yağbasanoğulları Muzafferiddin Mahmud, Zahirreddin İli, ve Bedreddin Yusuf uc vilayetlerinin önderi, yöneticisi, ve komutanı idiler. O bölgenin bütün beyleri ve komutanları onların taraftarları ve emirlerinin uygulayıcısı idiler. Bu yüzden hiç zorluk çekmeden etraftaki vilayetlerin emirlerini I. Gıyâseddin tarafına çevirdiler. O'nu Selçuklu tahtına yeniden geçirmekte kararlıydılar. Bu amaçla toplandılar ve I. Gıyâseddin'i İstanbul'dan getirtmeye karar verdiler.¹⁷ Bu amaçla Gıyâseddin Keyhüsrev'in eski hacibi Hacib Zekeriya'yı görevlendirdiler. Hacib Zekeriya, Anadolu'da konuşulan 5 dili ana dili gibi konuşabilen son derece yetenekli ve vefakâr biriydi. Keşiş kılığında Gıyâseddin'i ve çocuklarını kurtarıp İstanbul'dan gelmelerini sağladı. I. Gıyâseddin 1205 yılında Yağbasanoğulları sayesinde ikinci kez Selçuklu tahtına geçmeyi başarmıştı.

¹⁶ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 100.

Esasen bu durum, aynı zamanda Anadolu'da ilk uc teşkilâtının da II. Kılıç Arslan zamanında kurulduğuna delalet etmektedir..

¹⁷ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 97.

II. Gıyâseddin tahta geçtikten sonra Yağıbasanoğulları'ndan Zahirreddin İlli'yi bu yardımlarından dolayı mükafatlandırmış olacak ki, O'nu Selçuklu Devleti'nde önemli bir makam olan Pervanecilik görevinde görüyoruz.¹⁸

Yağıbasanoğulları, bundan sonra da Selçuklu Devleti siyasetine müdahale ettiler. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Alaşehir Savaşı'nda şehit olmasından sonra oğullarından İzzeddin Keykavus ile Alâeddin Keykubad arasındaki savaşta, Pervane Zahirreddin İlli Erzurum Meliki Tuğrulşah ve Ermeni Kralı Leon ile birlikte Alâeddin Keykubad'ın saflarında yer almıştı. Hattâ O'nun bu durumundan son derece rahatsız olan ve kendisine oldukça öfkelenen İzzeddin Keykavus, ki kendisi çok güzel şiirler yazardı. Bir yaprağa yazdığı şiirini Pervane Zahirreddin İlli'ye gönderdi.

Ben vücudu kalbine kadar eriyen bir mumum Daha önce gülen yüzümün ağlamayan bir gecesi kalmadı.

Senin samimi dostun benim diyen Pervane de boynumun vurulmasına razı oldu.¹⁹

İki kardeş arasındaki bu mücadelede İzzeddin Keykâvus, kardeşinin ittifak içinde olduğu kişileri birer birer ittifaktan ayırıp Kayseri muhasarasını yarıncı Alâeddin Keykubad Ankara'ya kaçmıştı. Zahirreddin İlli, bu sırada da Onun yanında olmaya devam etmiş, Keykubad Ankara'da iken kendisi Niğde'ye geçerek Alâeddin Keykubad lehine propaganda yapıp halkı onun yanına çekmeye çalışmış ve halka para dağıtmaya başlamıştı. İki kardeş arasında olabilecek herhangi bir karşılaşmada şayet halktan zarar gören olursa bu zararları bizzat kendisinin tazmin edeceğini vaat ediyordu.²⁰ Bu olaylar bu şekilde devam ederken Niğde de Runud (ayak takımından) bir grup, O'nun adamlarını hırpalamışlar ve korkutmuşlardı. Bunun üzerine Zahirreddin İlli baskılara dayanamayıp önce o zamanki adı Lülüve olan Ulukışla'ya sonra da Ermeni krallığının başkenti olan Sis(Kozan)'a kaçtı. Buradan Halep'e gitmek üzere yola çıktı. Halep yakınlarındaki Tell-Beşir kalesine geldiğinde hastalandı ve burada öldü.²¹

Yağıbasanoğulları'ndan Zahirreddin İlli'nin İzzeddin Keykavus'a karşı bu ihaneti Keykâvus tarafından asla unutulmadı. Keykâvus, Sinop ve Antalya'yı fetheddikten sonra, önce Ermeniler daha sonra da Halep'te çıkan karışıklıklar üzerine Halep seferine çıktığında, bu sırada Eyyubilere ait olan Merzuban, Raban ve Tell-Beşir kalesini almıştı. Zahirreddin İlli'nin Tell-Beşir'de öldüğünü bildiğinden derhal adamlarına O'nun mezarını bulmalarını emretti. Adamları kısa bir araştırmadan sonra Zahirreddin İlli'nin nereye gömüldüğünü buldular. İzzeddin, vaktiyle dedesi II. Kılıç Arslan'ın Yağıbasanoğulları'na gösterdiği Ali- cenaplığı Zahirreddin İlli'nin ölmüş haline bile gösteremedi. İbn Bibi'nin ifadesine göre; Keykâvus, Zahirreddin İlli'nin mezarındaki çürümüş kemiklerini yaktırmak suretiyle kendisine olan kinini bir nebze hafifletmişti kendince.

¹⁸ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 134.

¹⁹ İbn Bibi, Selçuk-nâme, c. I, s. 135.

²⁰ O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 295.

²¹ O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 296.

Yağbasanoğulları'nın bundan sonra Selçuklu tarihinde siyasi bir rolleri olmamıştır. Ancak Aksarayî'den edindiğimiz bilgiye göre, Selçuklular'ın Moğollar ile yapmış olduğu Köseadağ Savaşı'nda, Yağbasanoğulları'ndan Muzaferiddin Mahmud'un oğlu Selçuklu ordusunda sipehdârdır. Aksarayî, O'nun Selçuklu ordusu Baycu Noyan'ın ordusu ile karşı karşıya geldiğinde, sultanın ve diğer askerlerin daha atlarına binip, sevk emrini almalarını beklemeden, büyük bir kibir ve gururla, tedbirsizce ileri atıldığını ve şehit olduğunu belirtir.²²

Sonuç

Yağbasanoğulları, II. Kılıç Arslan'ın emrine girdikten sonra, Selçuklu Devleti'ne önemli hizmetlerde bulunmuşlar ve Kılıç Arslan'a büyük bir sadakat beslemişlerdir. Aynı şekilde O'nun oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e de bağlı kalmışlardır. Bununla birlikte devletin bekâsının tehlikeye düştüğü sıralarda saltanata müdahaleden veya taraf olmaktan geri durmamışlardır. Onların bu müdahalesi, tarafını tuttıkları sultanın menfaatine mi? Devletin menfaatine mi? Yoksa kendi menfaatleri için midir? tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte saltanata dışarıdan müdahale konusunda kötü birer örnek olduklarından şüphe yoktur. Zira Selçuklu Devleti'nde bundan sonraki dönemde yine benzeri olaylar yaşanacak, güçlü bir sultan olarak karşımıza çıkan Alâeddin Keykubâd döneminde bile emirlerin aklından, saltanat değişikliği geçecek ve nitekim Alâeddin'in tahtını, kardeşi Koyulhisar meliki Celâeddin Keyferidun adına almak isteyeceklerdir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemi ve sonrası ise, emirlerin saltanata müdahale veya mevcut sultan üzerinde tahakküm kurma hevesleri bakımından kelimenin tam anlamıyla "emirlerin saltanatı" şeklinde nitelenebilir.

Ancak şunu yeniden düşünmek gerekir: Dânişmendli ailesinin Selçuklular ile olan akrabalığı, saygın bir Türk ailesi olarak Anadolu'nun fethindeki müstesna yerleri, Anadolu'yu vatan edinmek için Haçlılarla yaptıkları mücadeleler, onlara, Anadolu'daki bu ilk Türk Devleti'nin kötü gidişatına müdahale etme hakkını kendilerinde görme gibi bir ayrıcalık vermiş olabilir mi? Ya da Muzaferiddin Mahmud'un oğlunun Köseadağ Savaşı'nda en ön saflarda yer alması, bir vatan savunması olarak kabul edilebilir mi? Bu soruların cevabı net olarak verilemez, fakat en azından Selçuklu saltanatına müdahale eden ya da etmek isteyen diğer emirlerden daha haklı bir gerekçeye sahip oldukları açıktır.

KAYNAKÇA

Ahmed Nigidi, el-Veledü's-şefik, Fatih (Süleymaniye) Ktp., nr. 4518, vr. 291a

Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.

Anonim, Dânişmend Gâzi Destânı, (haz Mehmet Sert-Bekir Biçer) Ankara,2007.

Anonim, Danişmend-nâme, Tıpkıbasım, Atatürk Kitaplığı M. Cevdet K.441, (haz. N. Demir), Harvard 2002.

²² Aksarayî, a.g.e., s.35.

Ertuğrul, Ali, Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-
Veledü'sş-Şefik ve'l-Hafidü'l-Halik'i, (Yayınlanmış Doktora Tezi PDF'si)

Gregory Abû'l- Farac, Abû'l-Farac Tarihi, (Suryanca'dan İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge,
İngilizce'den Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, TTK Yay., II. Baskı.

İbn Bibi, el-Evâmirü'l Alâ'iyye Fi'l-Umuri'l- Alâ'iyye, (Selçuk-nâme), (çev. Mürsel Öztürk),
Ankara 1996.

Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, Boğaziçi Yay., III.Baskı.

-----, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1993, III. Baskı.

Solmaz, Sefer "Danışmendli Ailesi İle Büyük Selçuklu Hanedanı Arasındaki Akrabalık İlişkileri", I.
Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Tebliğleri, (Konya, 11-13 Ekim 2000) II, Konya 2001,
s. 271-282.

Suryani Mihael, Suryani Mihail Vekainamesi, (Ter. Hrant D. Andreasyan), 1944.

Urfalı Mateos, Vekayi-Nâmesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),(Çev. Hrant D.
Anderasyan), Ankara 1987, TTK , Yay., II.Baskı.

Zahirüddin Nişaburi, Selçuk-nâme, (Nşr. İrec Afşar), Tahran 1332.